

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА»

У статті господарську діяльність представлено як процес формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, який подано у вигляді складної економічної системи, а також визначено її властивості, межі внутрішнього середовища та цілі функціонування. Обґрунтовано підхід до декомпозиції системи господарського процесу.

Постановка проблеми

Серед нагальних проблем розвитку сільськогосподарських підприємств однією із найбільш актуальних проблем є створення адаптованої до сучасних умов господарювання системи управління конкурентоспроможністю. Забезпечення останньої може гарантувати довготривале та результативне функціонування за умови динамічності та випадковості зовнішнього середовища суб'єкта господарювання. Рішення про вибір альтернативних заходів з управління конкурентоспроможністю підприємства має спиратися на результати оцінки та порівняння кінцевого ефекту від впровадження кожної із альтернатив. Єдиним способом здійснити таке оцінювання є вивчення реакції конкурентоздатності на відповідні зміни на прикладі абстрактної копії господарської діяльності – моделі, яка б враховувала рівень та характер впливу всіх значущих факторів на конкурентоспроможність підприємства. Тому, в основу дослідження поведінки будь-яких економічних систем, в т.ч. господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, має бути покладено математичну модель, яка б описувала процес перетворення входу системи (ресурсів) на її вихід (конкурентоспроможність). Побудова ж адекватної математичної моделі здійснюється на основі результатів системного аналізу об'єкта дослідження – конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників, зокрема, процесу її формування.

Аналіз останніх досліджень

Серед основоположників теорії конкурентоспроможності та конкурентних переваг підприємства, насамперед, слід виділити М. Портера, К. Прахалада, Дж. Робінсона, Р. Фатхудинова, Ф. Хайека, Г. Хамела, Дж. Хікса, Е. Чемберліна та ін., чий наукові роботи присвячені виявленню джерел конкурентоздатності фірми, а також розробці методів їх утримання. Ґрунтовні дослідження у сфері управління конкурентоспроможністю вітчизняних сільськогосподарських підприємств проведено А. Бидик, Н. Ботвіною, В. Збарським, П. Канінським, М. Маліком, М. Місевичем, О. Нужною, О. Школьним та ін. Вагомий внесок у розвиток зарубіжної теорії належить Дж. Барні, Р. Гранту, Р. Ейміту, Д. Тісу, П. Шоемейкеру та ін. (ресурсна теорія); Ф. Муру (концепція коеволуційного розвитку фірми); М. Брандербурґеру, Дж. Нейлбаффу (теорія співконкурентності).

Проте, незважаючи на безумовну значущість проведених досліджень, перелічені автори проводили лише фрагментарний аналіз поняття «конкурентоспроможність», результати якого не можуть бути використані при побудові адекватної математичної моделі процесу створення конкурентоспроможності та управління нею. Тому метою дослідження є формування базових положень щодо механізму формування конкурентоспроможності з метою подальшої розробки методології управління конкурентоздатністю економічних суб'єктів.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. В основу дослідження покладено принципи системного аналізу економічних процесів та явищ, згідно з якими об'єкт представляється у вигляді системи. Виділено такі процедури системного аналізу поняття «конкурентоспроможність»: 1) обґрунтування притаманності господарській діяльності, яку ототожнено із процесом формування конкурентоспроможності підприємства, властивостей складної системи; 2) визначення місця конкурентоздатності у системі цілей функціонування сільськогосподарського підприємства; 3) виявлення принципів декомпозиції процесу формування конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва; 4) встановлення меж внутрішнього середовища системи господарської діяльності. У ході наукового дослідження використано основні прийоми абстрактно-логічного методу, зокрема, наукового абстрагування, аналогії та співставлення, індукції та дедукції, аналізу і синтезу.

Результати дослідження

Задача досягнення певної мети передбачає надання конкретному об'єкту бажаного стану шляхом здійснення цілеспрямованого впливу – управління об'єктом. Для виконання цієї задачі необхідно: 1) визначити критерій (систему критеріїв) оцінки стану об'єкта; 2) визначити нормативне значення критерію оцінки стану об'єкта, що відобразатиме бажаний (цільовий) стан; 3) оцінити фактичний стан об'єкта після впровадження заходів управління; 4) порівняти фактичне значення критерію стану об'єкта із нормативним.

До основних цілей підприємництва належать, по-перше, задоволення потреб зовнішнього середовища (соціальних потреб) і, по-друге, задоволення власних потреб підприємця. Головна мета здійснення господарської діяльності вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами, зазвичай, має економічний характер і передбачає досягнення максимального рівня ефективності. Водночас, використання науково необґрунтованих норм внесення засобів хімізації, виснаження ґрунтів, руйнування соціальної інфраструктури сільських місцевостей, негативні міграційні процеси сільського населення та інші проблеми зумовлюють необхідність врахування питань екологічного та соціального характеру в процесі господарювання. Наведені принципи є центральними у концепції сталого розвитку, яка базується на врахуванні обмежень (що визначаються технологічними та соціальними факторами сучасності) на природні ресурси та можливості біосфери нейтралізувати

негативні ефекти людської діяльності [11, с. 8]. Серед базових компонентів сталого розвитку офіційно виділяють економічний та соціальний розвиток, а також захист навколишнього природного середовища [9].

На мікрорівні сталий розвиток передбачає організацію господарської діяльності у такий спосіб, що забезпечує прогресивний розвиток підприємства на основі використання наявних у його розпорядженні природних та трудових ресурсів без позбавлення суб'єктів господарювання можливості розвиватися у майбутньому шляхом використання цих же ресурсів. У результаті вкрай несприятливого фінансового стану вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції, пріоритетними має бути економічна складова розвитку суб'єкта господарювання. Це пояснюється тим, що ступінь досягнення цілей екологічного та соціального характеру визначається економічною результативністю господарювання. Однак, у довгостроковому періоді рівень показників економічного розвитку у значній мірі залежить саме від екологічних та соціальних факторів. Тому сьогодні першочерговим для сільськогосподарських підприємств є забезпечення економічного розвитку із одночасним врахуванням екологічних та соціальних обмежень. Надавати пріоритет останнім варто після того, як економічні критерії досягнуть того нормативного рівня, який би гарантував можливість фінансувати заходи зі збереження природних та трудових ресурсів.

На рис. 1 зображено алгоритм ранжування економічних, екологічних та соціальних компонентів цілей діяльності сільськогосподарських підприємств залежно від їх пріоритетності.

Рис. 1. Алгоритм ранжування складових розвитку сільськогосподарських підприємств у процесі цілепокладання залежно від їх пріоритетності

Джерело: власні дослідження.

Основним критерієм успішності діяльності суб'єктів господарювання у сучасних умовах є рівень їх конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність підприємства – це характеристика підприємства, яка є формою прояву ступеня реалізації його потенційної спроможності формувати, утримувати та використовувати стійкі конкурентні переваги. Потенційна спроможність суб'єкта підприємництва формувати та утримувати конкурентні переваги відображається його конкурентним потенціалом. Останній характеризує можливість фірми формувати й утримувати конкурентні переваги на основі наявних ресурсів та здатностей. Ступінь реалізації конкурентного потенціалу підприємства визначається тим, наскільки вдало, з точки зору досягнення конкретної мети, воно комбінує ресурси, створюючи конкурентні переваги. Тобто максимальний рівень конкурентоспроможності означає не «краще, ніж у конкурентів», а «найбільше (найкраще), на що здатне підприємство». Тому, у контексті управління конкурентоспроможністю, основною ціллю підприємства має стати досягнення рівня конкурентоздатності максимально наближеного до потенційно можливого із дотриманням принципів сталого розвитку.

Поняття «конкурентоспроможність» стосується не підприємства як окремої юридичної особи, а його господарської діяльності, оскільки конкурентоспроможність створюється суто у межах процесу господарювання. Конкурентні переваги формуються у процесі інтеграції ресурсів та здатностей. Останні є результатом комбінації ресурсів. Відповідно, входом системи господарської діяльності є первинні ресурси – природні та трудові (соціальні). Такий скорочений перелік входів пояснюється тим, що тільки природні (земля) та трудові (кількість працюючих у даному регіоні та їх якість) ресурси є обмеженими для сільськогосподарських виробників. Всіма ж іншими видами ресурсів (основними та оборотними фондами) підприємство може управляти, визначаючи та змінюючи їх якісні та кількісні характеристики. До вихідних сигналів належать рівень конкурентоспроможності, а також соціальний та екологічний ефекти, які в сукупності визначають рівень стійкого розвитку суб'єкта господарювання. Вихідні сигнали (рівень конкурентоспроможності) залежить від особливостей структурних елементів системи та їх взаємодії. Тому управління конкурентоздатністю необхідно орієнтувати на здійснення опосередкованого впливу на конкурентоспроможність підприємства шляхом прямої дії на фактори, які формують її. Для цього здійснюється декомпозиція системи, що полягає у виділенні компонентів господарської діяльності, в межах яких утворюється конкурентоспроможність.

В. Анфілатов, О. Ємельянов, О. Кукушкин при розкладанні господарського процесу підприємства на складові пропонують використовувати такі види декомпозиції: 1) функціональна декомпозиція (враховуються функції системи);

2) декомпозиція за життєвим циклом (враховуються етапи існування системи, тобто етапи процесу перетворення входів на виходи); 3) декомпозиція за фізичним процесом (здійснюється опис поведінки системи як фізичного процесу), яка в економічних процесах є аналогом декомпозиції за життєвим циклом. [1, с. 69]. Головною та найбільш загальною функцією діяльності підприємства є забезпечення його конкурентного статусу із врахуванням принципів сталого розвитку. Всі ж інші функції (забезпечення конкурентоспроможності різних видів продукції, управлінської діяльності) можна розглядати як підфункції головної. Тоді використання функціонального підходу до декомпозиції господарського процесу є недоцільним.

Г. Захарчин, Л. Лісовська, А. Терехух у складі системи господарювання підприємства виділяють такі підсистеми, як виробничий, грошовий та інвестиційний цикли [3, с. 221–223]. Господарську діяльність не можна звести тільки до грошового або інвестиційного процесів, оскільки вони є лише її складовими. Це свідчить про недоцільність виділення таких циклів в якості окремих складових, які існують поза процесами основної (виробничої) діяльності підприємства та, відповідно, поза виробничим циклом. У межах виробничого циклу науковці розрізняють такі компоненти, як ресурси, матеріали, виробництво, товар, реалізацію. Також господарський процес можна розглядати як операційний цикл, що характеризує формування результативних показників діяльності (прибутку, рентабельності, конкурентоспроможності) за рахунок циркуляції вартості [2, с. 55–56].

Загалом, більшість вчених, досліджуючи підпроцеси господарської діяльності, в яких формується конкурентоспроможність підприємства, зазвичай, також говорять лише про процеси в межах операційної діяльності підприємства [7, с. 97]. Однак, такий підхід відображає процес формування конкурентоспроможності продукції, а не підприємства в цілому. Тому в ієрархічній структурі системи господарювання підприємства на вищому рівні мають бути розташовані процеси виробництва окремих видів продукції, які, в свою чергу, розподілятимуться на операційні цикли перетворення вхідних ресурсів на вихідну продукцію певних видів. Операційні цикли кількох видів продукції в межах одного сільськогосподарського виробника, зазвичай, прямо або опосередковано (наприклад, через фінансову складову господарської діяльності) взаємопов'язані між собою. Це зумовлює необхідність виявлення та описання характеру зв'язків між різними операційними підпроцесами загалом, та їх етапами зокрема.

Отже, компоненти системи та характер їх взаємодії зумовлюють формування конкурентних переваг. Конкурентоздатність суб'єкта підприємницької діяльності визначається не тільки кількістю його конкурентних переваг, але і їх якісними

характеристиками, передусім, їх стійкістю. Рівень стійкості переваг підприємства відносно його конкурентів залежить від можливості конкурентів імітувати ресурси, здатності та переваги суб'єкта господарювання, тобто рівнем імітабельності (від англ. *imitable* – той, що піддається імітації). Імітабельність – це кількісна оцінка можливості того, що конкурентна перевага підприємства буде зімітована його суперниками. Відповідно, чим менший загальний рівень імітабельності всіх конкурентних переваг підприємства, тим вищим є рівень конкурентоспроможності. Дослідженнями доведено, що рівень імітабельності є обернено залежним від кількості й унікальності ресурсів та їх комбінацій [4, с. 182–183]. Це свідчить про те, що чим більш складною є будова системи господарської діяльності (чим більше елементів та зв'язків її утворюють), тим вищою є конкурентоспроможність суб'єкта господарювання. Тобто зміна структури системи та структурних зв'язків між її елементами дає змогу коригувати рівень конкурентоздатності підприємства як системної властивості.

Одним із найбільш суперечливих питань, що виникає при системному аналізі процесу формування конкурентоспроможності підприємства, є виявлення меж системи господарської діяльності підприємства. Останні відділяють зовнішнє середовище системи від внутрішнього. Основні відмінності зовнішнього та внутрішнього оточення полягають у наступному: 1) елементи зовнішнього середовища, на противагу внутрішньому, не беруть участі у формуванні конкурентоспроможності як системної властивості, а лише впливають на її рівень; 2) підприємство здатне діяти на внутрішні фактори конкурентоздатності, а на зовнішні – ні.

Згідно з висновками М. Портера, конкурентне зовнішнє середовище підприємства включає постачальників, конкурентів та покупців [5, с. 21]. Аналогічної думки притримуються більшість вітчизняних науковців. Дещо іншими є погляди ряду закордонних учених-економістів. Зокрема Ф. Мур наголошує на існуванні взаємозалежності суб'єктів господарювання та їх споживачів і постачальників, які разом формують єдину систему, забезпечуючи їх зростання (кoeволюцію) [9, с. 76–85, 24]. Концепцію коeволюційного розвитку фірми підтримують американські науковці М. Брандербурґер та Дж. Нейлбаф [8]. За їх теорією, бізнес представляє собою не просто конкурентну боротьбу, а співконкуренцію, що приймає вигляд гри і передбачає співіснування конкуренції та кооперації. На думку К. Прахалада та В. Рамасвами, на нинішньому етапі економічного розвитку цінність (товар, послуга) має бути результатом спільної дії підприємства та споживачів, а не вже сформованою суб'єктом господарювання пропозицією [6, с. 16–17].

Отже, згідно із сучасними теоріями конкурентоспроможності, доцільним є створення нової системи на чолі із сільськогосподарським підприємством

Все вищезазначене дає підстави стверджувати, що системі господарської діяльності притаманні основні властивості складної системи, а саме: емерджентність (формування у системі властивостей, які не характерні для окремих її елементів), еквіпотенційність (система має свою структуру і в той же час є підсистемою системи вищого рівня), синергізм (ефективність функціонування системи є вищим за сумарну ефективність ізольованого функціонування її елементів), гомеостатичність (здатність функціонувати протягом тривалого часу без суттєвого зниження ефективності), цільова активність (існування загальної мети функціонування системи) (табл. 1).

Таблиця 1. Основні властивості системи господарської діяльності підприємства

Властивість системи	Прояв властивості
<i>Системоутворюючі властивості</i>	
Емерджентність	У результаті взаємодії елементів системи господарської діяльності (підпроцесів операційного циклу) утворюється системна властивість – конкурентоспроможність, яка не притаманна окремим компонентам системи
Еквіпотенційність	Система має складну ієрархічну будову, елементами якої є: 1) підпроцеси операційних циклів різних видів господарської діяльності, в основі яких лежать ресурси та здатності; 2) властивості елементів системи, які представляють собою імітабельність конкурентних переваг. Водночас, система господарської діяльності є підсистемою системи сільськогосподарського виробництва на рівні регіону, галузі, держави тощо
Синергізм	У результаті інтеграції ресурсів та здатностей виникає додатковий ефект – імітабельність конкретної комбінації ресурсів та здатностей. Тому імітабельність господарської діяльності підприємства є нижчою за сумарну імітабельність окремо взятих ресурсів та здатностей
<i>Зберігаючі властивості</i>	
Гомеостатичність	Підприємства можуть десятиліттями підтримувати конкурентний статус, адаптуючись до змін зовнішнього середовища
<i>Властивості, що характеризують тактику та стратегію системи при досягненні мети</i>	
Цільова активність	Головною ціллю функціонування системи господарської діяльності сільськогосподарського підприємства є забезпечення його стійкого розвитку, в основі якого лежить забезпечення конкурентоспроможності підприємства із врахуванням обмежень екологічного та соціального характеру

Джерело: власні дослідження.

В основі деяких наведених властивостей господарського процесу лежать економічні закономірності. Зокрема, у результаті взаємодії всіх підпроцесів операційного циклу господарської діяльності виникає конкурентоспроможність підприємства як системна властивість, яка не характерна для жодного із компонентів системи. Якщо ж системна властивість не утворюється, суб'єкт господарювання втрачає спроможність протистояти дії факторів зовнішнього середовища, що призводить до його зникнення. Властивість синергізму знаходить відображення у створенні конкурентних переваг, які є результатом об'єднання ресурсів та виникнення, в результаті такого об'єднання, додаткового (синергетичного) ефекту. Саме останній визначає рівень конкурентоспроможності підприємства.

Висновки

Формування конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства (його господарська діяльність) представляється складною системою, входом якої є ресурси, а виходом – рівень конкурентоспроможності та екологічний і соціальний ефекти. Вихід системи визначає головну ціль її функціонування – максимізацію конкурентоздатності із врахуванням обмежень екологічного та соціального характеру. До структурних елементів цієї системи належать етапи операційного циклу. На рівні окремих підпроцесів здійснюється інтеграція ресурсів та здатностей, метою якої є або створення конкурентних переваг, або забезпечення нормальних умов для їх формування. Середовище господарського процесу сільськогосподарського виробника включає внутрішнє (елементи якого формують конкурентоспроможність економічного суб'єкта, а останній може на них впливати та контролювати), умовно-внутрішнє (елементи якого беруть участь у формуванні конкурентоспроможності, однак вплив виробника на які є обмеженим) та зовнішнє середовище (елементи якого не формують конкурентоспроможність, а впливають на її рівень, і підприємство може лише враховувати їх дію).

Перспективи подальших досліджень

У подальших дослідженнях увагу необхідно зосередити на представленні елементів системи процесу формування конкурентоспроможності підприємства у вигляді окремих систем, які пов'язані між собою входом-виходом. Виявлення зв'язків компонентів цих підсистем між собою, а також із елементами зовнішнього середовища дасть змогу розробити математичну модель, яка б описувала процес перетворення входу системи господарської діяльності на вихід (конкурентоздатність) та дала б підґрунтя для розробки адекватного механізму управління конкурентоспроможністю підприємства.

Література

---

1. *Анфилатов В.С.* Системный анализ в управлении. Учеб. пособ. / В.С. Анфилатов, А.А. Емильянов, А.А. Кукушкин. – М.: Финансы и кредит, 2002. – 368 с.
  2. *Грабар И.Г.* Подход к общей задаче проектирования экономических систем / И.Г. Грабар, Ю.А. Тимонин, Ю.Б. Бродский // Вісн. ЖНАЕУ. – 2009. – №2 (25), Т. 2. – С. 52–60.
  3. *Захарчин Г.М.* Забезпечення конкурентоспроможності та розвиток організаційної культури підприємства: сучасна парадигма і прикладний аспект / Г.М. Захарчин, Л.С. Лісовська, А.А. Терехух. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 440 с.
  4. *Николюк О.М.* Конкурентоспособность сельскохозяйственных предприятий в контексте политики устойчивого развития / О.М. Николюк // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. – 2001. – №2 (26). – С. 177–185.
  5. *Портер М.* Стратегія конкуренції / М. Портер; пер. з англ. А. Олійника, Р. Скільського. – К.: Основи, 1998. – 390 с.
  6. *Прахалад К.К.* Майбутнє конкуренції. Творення унікальної цінності спільно з клієнтами / К.К. Прахалад, В. Рамасвами; пер. з англ. М. Ставицького. – К.: Вид-во Олексія Капусти (підрозділ «Агенція «Стандарт»»), 2005. – 258 с.
  7. *Хамел Г.* Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня: пер. с англ. / Г. Хамел, К. Прахалад. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2002. – 288 с.
  8. *Brandenburger A.M.* Co-opetition / A. M. Brandenburger, B. M. Nalebuff. – N. Y. : Doubleday, 1996. – 105 p.
  9. Johannesburg Declaration on Sustainable / UN Department of Economic and Social Affairs [Electronic resource] – Available from : http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POI_PD.htm.
  10. *Moore F.* Predators and Prey: A New Ecology of Competition / F. Moore // Harvard Business Review. – 1993. – № 3. – P. 75–86.
  11. Our common future / The Brundtland Commission (for The World Commission on Environment and Development) – London : Oxford Univ. Press, 1987. – 400 p.
-
-